

к. ф. н. Тараба І. О.

Житомирський державний університет імені Івана Франка
(Україна)

Концептуалізація тілесності в ліриці Б. Брехта (на прикладі віршів «Vom Klettern in Bäumen» та «Vom Schwimmen in Seen und Flüssen»)

Плідна історія дослідження феномену тілесності має низку здобутків у наукових системах різних дисциплін. У численних працях дослідників широким спектром відзначаються дослідження категорії тілесності у фокусі філософського дискурсу. Проте, особливості концептуалізації тілесності в царині ліричної спадщини Бертольта Брехта ще не були об'єктом наукового пошуку.

Людина, як відомо, – це найскладніша саморегулююча біосоціальна функціональна система, що виникла в результаті тривалого синтезу різних природно-культурних систем, що еволюціонували і розвивалися в родовому досвіді усіх попередніх поколінь людей. Людське тіло виявилось одним з найдоступніших для спостереження і вивчення об'єктом, унікальною індексальною базою, первинною основою концептуалізації світу, «вихідним пунктом», і слова, що позначають частини тіла людини, так само давні, як і сама людська свідомість, що зумовило актуальність нашої наукової розвідки.

Аналіз проблеми тілесності у сучасній філософській думці дає підстави для висновку про те, що основним досягненням її напрацювань є подолання уявлення про тіло як природний (фізичний) об'єкт та виявлення його позаоб'єктної природи. Визначення тіла як соціокультурного конструкту, що представляє тіло як задану суспільством матрицю та засіб кодування й репродукування культурних цінностей, ідей, норм та настанов, виділяється як домінуюче.

Як демонструє аналітичний огляд літератури, в сучасній науковій думці тілесність експлікується як діалектична єдність, що обґрунтовує чуттєвий характер людського буття як його невід'ємну онтологічну ознаку та фіксує присутність людини у світі через сприйняття, просторовість, моторність, темпоральність. Доведено існування п'яти головних культурних сенсів тілесності: як маніфестація культурної реальності та її унаочнення; як тілесна передумова й умова здійснення різноманітних культурних практик; як засіб комунікації та символізації; як визначальний чинник організації

культурної реальності та способу людського буття; як об'єкт культурних артикуляцій та оцінок (культурна семіотика тіла). Наше дослідження акумулює усі представлені культурні сенси тілесності та маніфестує до аналізу феномену тілесності з точки зору філології.

Мета дослідження полягає в аналізі напрямів концептуалізації тілесності в ході художньої інтерпретації як інструменту та категорії, яка реалізується в образно-мотивній парадигмі лірики Б. Брехта.

У нашому дослідженні основну увагу сконцентровано на виокремленні головних тілесних образів та мотивів з тілесною семантикою, встановленні їх світомоделюючих та антропологічних функцій, дослідженні специфіки та принципів мотивно-образного втілення організації тілесності у Брехтівському поетичному дискурсі на матеріалі віршів «Vom Klettern in Bäumen» та «Vom Schwimmen in Seen und Flüssen».

Визначено, що в структурі художнього твору тіло підлягає процесу «охудожнення», отримуючи певну образну інтерпретацію, в якому специфіка світосприйняття, притаманна відповідному історичному періоду, знаходить відображення у своєрідності художніх образів. Саме тому охудожнене тіло (художня тілесність) виступає цікавим об'єктом аналізу як тло вивчення концепту ТІЛО ЛЮДИНИ / HUMAN BODY в найрізноманітніших його аспектах.

Як відомо, еталоном просторової орієнтації людини є анатомічна орієнтація її тіла: передня частина – та, де розташовані органи чуття, органи зору, задня сторона – сторона спини, що відображає структурний асиметризм людського тіла. Тіло, як і інші параметри людини, – учасник численних культурних контекстів та ситуацій: філософсько-світоглядних, соціально-інституційних, культурно-нормативних. Кожен з перелічених контекстів надає тілу людини певний зміст і спрямованість. Тілесна свідомість людини виступає першочерговою у формуванні її уявлень про саму себе, про світ, культуру, соціум. Особливо

актуальності набуває дослідження концептуалізації тілесності на прикладі художнього дискурсу. Матеріалом нашого дослідження слугують два вірші Б. Брехта «Vom Klettern in Bäumen» та «Vom Schwimmen in Seen und Flüssen».

Звернемося до аналізу твору «Vom Klettern in Bäumen». Існуючі варіанти інтерпретації досліджуваного ліричного твору знаходяться у площині активних обговорень та суперечливих трактувань. Проте, поширеною є думка, що дерево у Брехтівській картині світу символізує самого письменника у вигнанні та продуктивність його літературної діяльності. «Залазити на дерево» експлікує отримання природного, оригінального досвіду людини. Адже у дитинстві майже кожен займається такою цікавою та пізнавальною діяльністю. Варто зауважити, що дерева в багатьох культурах – це священні місця, де спочивають боги та духи. Сьогодні констатуємо втрату контакту людини з деревами, людина відчужується від природи. Брехт пропонує досвід дерев, власний досвід, автентичне сприйняття навколишньої дійсності замість споживацького проведення вільного часу в пошуках адреналіну.

В центрі брехтівського ліричного (дискурсу) зображення дійсності знаходиться людина, зокрема людина тілесна, яка репрезентується у творі шляхом використання соматичної лексики:

Wenn ihr aus eurem Wasser steigt am Abend –

Denn ihr müsst nackt sein und die Haut muss weich sein <...>

Лексеми nackt та die Haut маніфестують до категорії тілесності, яка, в свою чергу, актуалізує образ людини, що розпочинає процес пізнавальної діяльності. Людина з оголеним тілом символізує первинну людську чистоту та відсутність будь-якого досвіду. Для того, щоб здобути необхідні знання та досвід необхідно шукати великі дерева, які, на нашу думку, символізують серйозні випробування та життєві ситуації, завдяки яким ми здобуємо безцінний життєвий досвід:

Dann steigt auch noch auf eure großen Bäume

Bei leichtem Wind. Auch soll der Himmel bleich sein.

Sucht große Bäume, die am Abend schwarz

Und langsam ihre Wipfel wiegen, aus!

Задля отримання життєвого досвіду необхідно дочекатися ночі, яка в Брехтівській картині світу символізує страх та розпач:

Und wartet auf die Nacht in ihrem Laub

Und um die Stirne Mahr und Fledermaus!

Шлях отримання життєвого досвіду – це досить складний шлях, на якому ми робимо багато помилок – у Брехта цей смисл акумулюють соматизми die Stirn (лоб) та der Rücken (спина). Символьні функції представлених соматизмів є загальновідомими та експлікують велике смислове навантаження. Лоб (Stirn) є безумовним атрибутом розуму людини та виступає синонімом голови та мозку людини. Крім того, соматизм лоб маніфестує людської сили та витримки. Спина наділена

також важливим символічним змістом у Б. Брехта. Ця частина тіла символізує надійність, стабільність, захист. Це добре ілюструють фразеологізми сховатися за чужу спину, мати за плечима, мати плечі. Також все, що знаходиться за спиною означає небезпеку, оскільки є поза полем зору і має фактор несподіванки – всадити ніж в спину, удар у спину. Тому Брехт радить підніматися вище, тобто рухатися вперед, інакше процес отримання досвіду буде боліснішим:

Die kleinen harten Blätter im Gesträuche

Zerkerben euch den Rücken, den ihr fest

Durchs Astwerk stemmen müsst; so klettert ihr

Ein wenig ächzend höher ins Geäst.

Здобувши досвід в жодному разі не можна здаватися, опускати на коліна:

Es ist ganz schön, sich wiegen auf dem Baum!

Doch sollt ihr euch nicht wiegen mit den Knien!

Соматизм die Knien (коліна) акумулює символіку приниження, рабства, боягузства, безсилля та розчарування у власних силах. Процес здобуття досвіду у Брехта – це природний та захоплюючий процес, але не дивлячись на низку життєвих випробувань та невдач, письменник все ж наголошує на зберіганні незламності духу та віри:

Ihr sollt dem Baum so wie sein Wipfel sein:

Seit hundert Jahren abends: Er wiegt ihn.

Апогеем життєвого шляху людини є її зміцнення та гартування, результат яких Брехт порівнює з міцністю та недосяжністю верхівок дерев.

Наступним етапом нашого наукового пошуку є аналіз ліричного твору Бертольта Брехта «Vom Schwimmen in Seen und Flüssen», який, на нашу думку, сприятиме декодуванню визначальних рис Брехтівської поетичної картини світу. «Vom Schwimmen in Seen und Flüssen» репрезентує симбіотичне злиття людини з навколишнім середовищем, пошук балансу або ж пошук компромісу між близькістю та дистанцією. Даний вірш маніфестує до самого Брехта, його відношення до природи та суспільства, мистецтва, власної роботи, аудиторії, партії чи навіть до жінок. Головним тілесним образом досліджуваного твору є людина:

Im bleichen Sommer, wenn die Winde oben

Nur in dem Laub der großen Bäume sausen

Muss man in Flüssen liegen oder Teichen

Wie die Gewäusche, worin Hechte hausen.

Der Leib ist leicht im Wasser. Wenn der Arm

Leicht aus dem Wasser in den Himmel fällt

Wiegt ihn der kleine Wind vergessen

Weil er ihn wohl für braunes Astwerk hält.

Категорія тілесності у даному творі акумулює чітку бінарну опозицію: з одного боку тілесність людини, з іншого – тілесність природи. Тіло людини символізує дерево, а рука – гілку дерева. Образ дерева, як вже зазначалося вище, дуже популярний та розповсюджений компонент художньої поетики письменника.

Der Himmel bietet mittags große Stille.

Man macht die Augen zu, wenn Schwalben kommen.

Der Schlamm ist warm. Wenn kühle Blasen quellen
Weiß man: Ein Fisch ist jetzt durch uns
geschwommen.

Mein Leib, die Schenkel und der stille Arm
Wir liegen still im Wasser, ganz geeint <...>

У представленому дискурсивному фрагменті особливої уваги заслуговує вислів *die Augen zu machen*, який транслює у Брехта насолоду та абсолютну свободу злиття з природою, на відміну від звичного значення даного виразу – закривати очі внаслідок смерті, щоб відійти до іншого світу. Соматизми *der Leib* (тіло), *die Schenkel* (стегна) та *der Arm* (рука) символізують в даному контексті усе тіло людини. Процес плавання – це хід життя. Порівняймо з процесом лазіння по деревах («*Vom Klettern in Bäumen*»), який експлікує отримання природного людського досвіду. Поки ми пливемо – доти живемо. Але бувають моменти, коли ми просто споглядаємо світ, уподібнюючись до загальної, сірої маси:

Natürlich muss man auf dem Rücken liegen
So wie gewöhnlich. Und sich treiben lassen.

Man muss nicht schwimmen, nein, nur so tun, als
Höhere man einfach zu Schottermassen.

Варто зауважити, що концептуалізація тілесності у досліджуваних творах Бертольта Брехта відбувається за рахунок трьох чинників: 1. Навколишня дійсність (спостережувані людиною явища природи, особливості еволюції тваринного та рослинного світу); 2. Загальні закономірності епохального розвитку світу (глобальні історичні події загальносвітового значення) та рефлексії власного життя письменника; 3. Індивідуальні ознаки людини (її фізичні, психологічні, характерологічні особливості).

Категорія тілесності в ліриці Б. Брехта є однією з семантичних домінант та смислових універсалій, у зв'язку з чим тілесність стає своєрідним універсальним кодом, який дозволяє осмислити світ в його єдності та цілісності. Тілесність в художній практиці Б. Брехта пов'язана з загальною просторовою картиною світу і співвідноситься з суміжними спеціальними образами (людина-природа). Таким чином відбувається формування стійких семантичних парадигм образів та мотивів. Тілесність у Б. Брехта корелює з такими світомоделюючими категоріями як «душа» та «речевість». При цьому ключовим співвідношенням для Брехтівської поетичної картини світу є співвіднесеність категорії тілесності з категорією поетичного слова.

Підводячи підсумки, варто зауважити, що звертаючись до соматичної лексики, письменник розширює звичне значення, сприяючи збільшенню інформативної ємності образного контексту, поглиблюючи асоціативну потенцію слова. Первинний сенс концептуалізації тілесності у Б. Брехта полягає у спробі відшукати «чисту реальність», справжню й вільну від будь-яких політико-соціальних чи естетично-стильових нашарувань. Проведений аналіз виявив специфіку охудоженої репрезентації тілесності в літературі на матеріалі творів Б. Брехта, а також образної концептуалізації тіла, що відбувається крізь призму низки образів, серед яких явно домінуючу позицію займають ті, що актуалізують специфіку семіотичної природи тілесності. Отримані результати дослідження свідчать про те, що плідним для розвитку теми може бути подальший детальний аналіз концептуалізації тілесності не лише на матеріалі ліричного, але й драматичного дискурсу Бертольта Брехта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Материнська О. В. Семантика найменувань частин тіла в англійській, німецькій, українській та російській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство» / О. В. Материнська. – Донецьк, 2005. – 20 с.
2. Медведева Н. С. Проблема соотношения телесности и социальности в человеке и обществе : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03 / Медведева Н. С. – Луганск, 2005. – 283 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
4. Тематический философский словарь / [Н. А. Некрасова и др.]. – М. : Наука, 2008. – 113 с.
5. Подорога В. А. Феноменология тела / В. А. Подорога. – М. : Наука, 1995. – 99 с.
6. Brecht, Bertolt: Vom Klettern in Bäumen / B. Brecht. – Gesprochene deutsche Lyrik [Online-Ressource]: <http://www.deutschelyrik.de/index.php/vom-schwimmen-in-seen-und-fluessen.html>
7. Brecht, Bertolt: Vom Schwimmen in Seen und Flüssen / B. Brecht. – Gesprochene deutsche Lyrik [Online-Ressource]: <http://www.deutschelyrik.de/index.php/vom-schwimmen-in-seen-und-fluessen.html>